

The mobility of social relations leads to volatility of state's legal system. Several legal provisions and regulations are constantly changed by state's legislative authority in accordance with reality. However to avoid a total ruining of legal system, it's necessary to have a basis, comprising main elements of this system. As a basis there could be presented a legal doctrine, which includes conceptual ideas and principles of law. It is all the more true because a legal doctrine interworks with legal science tightly. It helps to implement the effective legal controlling instruments and up-to-date sources of law.

Key words: legal doctrine, theoretical fundament of legal system, Soviet doctrine, Common law, Civil law, modernization of law.

УДК 1:316. 3 +340.

Ю. Ю. КАЛИНОВСЬКИЙ, кандидат політичних наук, доцент

ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ, ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ У СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Досліджено взаємодію, взаємовплив та взаємообумовленість таких соціальних феноменів, як правове виховання, правова культура та правосвідомість. Проаналізовано підходи до розуміння поняття «система правового виховання». Підкреслено необхідність створення та впровадження національної системи правового виховання в Україні. Розглянуто структуру правового виховання у взаємодії з правовою культурою та правосвідомістю.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правове виховання, самовиховання, система правового виховання.

Постановка проблеми. Правове виховання є важливим засобом процесу правової соціалізації населення і безпосередньо впливає на рівень правосвідомості та правової культури громадян. Необхідно зазначити, що аналіз вищезначеної проблеми не буде повним без послідовного застосування різноманітних підходів та принципів, а саме загального зв'язку, діалектичного розвитку, єдності історичного й логічного, єдності практичного й теоретичного, взаємообумовленості та доповнюваності. В контексті подальших роздумів деяких пояснень потребує застосування принципів взаємообумовленості й доповнюваності. Підкреслимо, що перший принцип нерозривно пов'язаний з системним методом і передбачає розгляд соціальних феноменів в їх цілісності й розвитку. Поряд з принципом діалектичної взаємообумовленості доцільно застосовувати принцип доповнюваності [1, с. 89]. Цей принцип має сенс застосовувати для вивчення правового виховання, правової культури та правосвідомості, оскільки він допомагає подолати проблему інтерпретації фактів, визначити варіації співвіднесення дискретного й безперервного. Зазначимо, що ідея доповнюваності знаходить своє застосування у найрізноманітніших галузях наукового знання [2], [3], [4].

Аналіз наукових джерел і публікацій. Таким чином, ми будемо аналізувати правове виховання, правову культуру й правосвідомість у їх діалектичній єдності та взаємодії, спираючись на науковий доробок таких науковців як В. Абрамов, А. Айзенберг, М. Галімов, О. Дзьобань, С. Єрохін, В. Зенін, В. Казимирчук, М. Козюбра В. Кудрявцев, О. Новакова, В. Оксамитний, А. Рябко.

Загальновідомо, що мета правового виховання — це формування системи знань, переконань, мотивів, настанов та звичок соціально активної поведінки. Отримані знання допомагають суб'єкту правовідносин сформувати ціннісні орієнтації та правові настанови,

які він зможе застосувати у повсякденному житті. Крім того, вони відіграють важливу роль в упорядкуванні діяльності людей, виступають стрижневою основою правової культури та правосвідомості й в остаточному підсумку впливають на формування ставлення громадянина до різних суспільних і правових явищ, визначають його поведінку. Від рівня правового виховання залежить і рівень правової культури суспільства, швидкість перетворення соціальної й правової норми в реальність, трансформації нормативних вимог у звичку, у соціально-активну поведінку. Разом з тим, засвоєння системи соціально-правових цінностей і перетворення їх у внутрішню потребу громадянина неможливе без його власних зусиль. Отже, потрібно внутрішнє бажання суб'єкта сприймати ті ж цінності, які культивуються в суспільстві. Тому не можна не погодитися з думкою В. Кудрявцева й В. Казимирчука, які вважають, що важливу роль у механізмі правового виховання відіграє самосвідомість індивіда як учасника соціальної взаємодії [5, с. 113]. Самосвідомість виражається як в оцінці, так й у контролі учасників соціальної взаємодії своєї поведінки в кожній конкретній ситуації. Вона сприяє самовихованню особистості і є необхідною складовою процесу становлення правової культури всього загалу.

Разом з тим у теорії виховання загально визнано, що самовиховання є результатом добре організованого виховання. Самовиховання — це усвідомлена цілеспрямована діяльність людини, спрямована на вироблення й удосконалювання своїх соціальних якостей відповідно до ціннісних настанов і соціальних орієнтацій, що складаються під впливом суспільних умов й системи виховання. Прагнення індивіда до самовиховання породжується самим соціальним середовищем, вихованням і власною діяльністю. В свою чергу підґрунтям для здійснення правового виховання та становлення правової культури є правове середовище. Фактично в процесі правового самовиховання людина перетворює власну правосвідомість включаючи у неї нові цінності.

Таким чином, правове середовище опосередковує до певної міри правове самовиховання, яке передбачає засвоєння, розвиток та зміцнення певних принципів права й моралі, цінностей, соціальних і правових норм поведінки, для того щоб протистояти будь-яким негативним зовнішнім впливам. Воно засновано на свідомому перетворенні особистості, розвитку позитивних і подоланні своїх колишніх асоціальних якостей, власних недоліків шляхом самоаналізу та посиленню самоконтролю. При цьому стрижневим процесом у самовихованні є формування настанови на соціально значимі орієнтири, на позитивну поведінку. Вочевидь, що в процесі правового самовиховання підвищується рівень правової культури та правосвідомості того або іншого суб'єкта.

Однак викладена нами схема не викликає сумнівів стосовно людей так званого “зрілого” віку, правові орієнтири й правові настанови яких вже сформувалися і які є повноправними членами суспільства й ведуть активне соціально-правове життя. Відносно ж молодих людей, що тільки лише включаються у процес соціальної адаптації і яким ще треба пройти процес правової соціалізації, дана схема виглядає достатньо проблематичною. Основна причина цього, на нашу думку — вікові особливості молодої людини: підліток сам ще не в змозі орієнтуватися в навколишньому середовищі, не має можливості адекватно оцінювати ситуацію, що складається довкола нього внаслідок недостатності правових знань, нарешті, він не в змозі організувати своє правове самовиховання. В наслідок цього в молодших вікових групах співвідношення домінант правосвідомості, правової культури та правового виховання зміщується на користь останніх.

На нашу думку, важливими реальними (дієвими) засобами підвищення якості правосвідомості та правової культури населення буде організована й

цілеспрямована державна та суспільна діяльність щодо формування високої соціально-правової активності. Саме за допомогою правовиховного впливу стає можливим регулювання показників правової культури та правосвідомості як процесу екстраполяції ідей, настанов, норм й цінностей у реальну соціальну практику.

В той же час, необхідно зауважити, що правове виховання буде ефективним, щодо впливу на наявну суспільну правову культуру та правосвідомість, лише тоді, коли проголошені правові норми будуть діяти у суспільстві. Тоді у суб'єкта правовідносин не виникне питання, приймати чи ні правила поведінки, сформульовані даною нормою. Тому сформована на основі загальних норм правової культури модель особистої поведінки буде частіше спрямована в позитивне русло, ніж у негативне. В даному контексті слушно є думка В. Кудрявцева, який стверджує, що модель поведінки, яку уявляє собі людина, обумовлюється не тільки однією нормою й не одними відносинами, в яких бере участь даний індивід, а взаємодією декількох складових: норм, багаторівневих зв'язків, знань, ціннісних уявлень індивіда, алгоритму поведінки [6, с. 69].

Тільки при подібному співвідношенні індивідуального сприйняття правової норми і її реалізації на основі необхідної позитивної особистої настанови, виробленої під впливом правовиховних заходів, можливо вести мову про вплив на правову культуру та правосвідомість як особистості, так і суспільства у цілому. Таким чином, одним з напрямків впливу правового виховання на правову культуру суспільства є формування у широкого суспільного загалу правових настанов, які обумовлюють в свою чергу належну поведінку агентів соціального простору. Сама настанова створюється під дією потреби в певних відносинах або виникає внаслідок прийняття суб'єктом рішення про вибір певної поведінки. Але тому що настанова не завжди знаходить свою реалізацію у відповідному соціальному оточенні людина може змінити своє рішення, "виключивши" певні цінності зі своєї правосвідомості. Щоб цього не відбулося, необхідно включити механізми правовиховного процесу, що орієнтують особистість та соціальні групи на суспільно-значиму поведінку, активно використовуючи кращі зразки національної правової культури.

Як показує практика, правовиховний процес залежить від цілої низки обставин, насамперед від характеру впливу соціального середовища й, звичайно, від активності суб'єктів правовідносин, які демонструють у повсякденній діяльності свою правову культуру та правосвідомість. Будь-які заходи у царині правового виховання повинні враховувати особливості правової культури та правосвідомості конкретного соціуму на певному історичному етапі. Якщо суспільство й держава будуть ігнорувати правовиховні заходи серед різноманітних верств населення, то це може призвести до руйнації позитивних правових настанов у суспільній правосвідомості, а також сприяти появі та розвитку деформацій у правовій культурі соціуму. Отже, держава разом з громадськістю повинна розробляти та системно втілювати цілеспрямовані правовиховні заходи щодо залучення населення (особливо групи схильні до правових девіацій) у предметні види соціально-правової діяльності. При цьому обираються ті форми, які б відповідали потребам й інтересам різних верств населення, сприяли б

розкриттю їхнього духовного потенціалу і в той же час виходили з інтересів суспільства.

Таким чином, сьогодні перед багатьма пострадянськими країнами, перед українською державою й суспільством зокрема, постало найважливіше завдання — побудова національної системи правового виховання, яка б забезпечувала повноцінний розвиток й удосконалювання всіх форм життєдіяльності людей, їхню соціальну адаптацію й сприяла б підвищенню якісних показників суспільної правосвідомості та правової культури. Зрозуміло, що правове виховання, правова культура та правосвідомість у суспільних системах будь-якого типу знаходяться у діалектичній єдності й взаємоумовнюють розвиток один одного.

Правове виховання сьогодні — це фактично єдиний реальний засіб, за допомогою якого держава може впливати на індивідуальний та груповий рівні соціального середовища, визначаючи правові потреби й орієнтири на мікрорівні, спрямовуючи тим самим процеси розвитку правової культури та правосвідомості населення. Це представляється особливо важливим, якщо враховувати ступінь спрямованості й темпи зростання різноманітних девіацій у правосвідомості, що останнім часом набули загрозливих масштабів серед всіх верств населення України.

Для всебічного розгляду взаємозв'язків правовиховної діяльності з розвитком правової культури й правосвідомості доцільно проаналізувати систему правового виховання й особливості її функціонування у сучасних умовах. Це дозволить виявити діалектику взаємовпливу правового виховання, правової культури й правосвідомості суб'єктів правовідносин. Вищеозначена проблема представляється особливо цікавою, якщо враховувати специфіку соціально-економічних і політичних процесів вітчизняного розвитку, його визначальний вплив на правову сферу життєдіяльності суспільства.

Вочевидь, що правове виховання у будь-якій державі має два основні рівні: неінституційний та інституційний. На першому рівні правове виховання має дещо стихійний характер і пов'язано з відтворенням у родині та суспільстві загальноприйнятих правових настанов та цінностей. В процесі виникнення та розвитку держав правове виховання поступово стає спеціальною функцією державного апарату, тобто інституалізується. Через систему виховання (правового також) держава та суспільство передають молодому поколінню ті цінності, які були напрацьовані у суспільній правовій культурі та правосвідомості і є важливими для подальшого існування нації.

Отже, виховання як відносно осмислене, цілеспрямоване “виращування” людини, здійснюване в родині, у релігійних виховних організаціях, більш-менш послідовно сприяє адаптації індивіда у суспільстві й створює умови для засвоєння ним кращих зразків правової культури та прогресивної правосвідомості.

Правове виховання як система, відрізняється від “стихійного” правового виховання в першу чергу, тим, що в його основі міститься соціальна дія. Це поняття ввів Макс Вебер, що відносив до соціальної дії людини ті вчинки, які спрямовані на вирішення суспільно важливих проблем і свідомо орієнтовані на відповідну поведінку партнерів. Соціальна дія припускає суб'єктивне осмислення можливих варіантів поведінки людей, з якими особа вступає у взаємодію. Відповідно суб'єктивна оцінка соціальних дій у правовій сфері здійснюється на основі цінностей, закладених в її правосвідомості в процесі правового виховання [7].

Таким чином, критеріями для розрізнення інституціонального правового виховання від не інституціонального правового виховання є визначення певної мети у межах всього соціуму та методи й ресурси щодо її здійснення.

Як відомо, правове виховання — це процес дискретний (переривчастий), тому що, будучи відносно осмисленим і цілеспрямованим, він здійснюється в певному місці, у певний час й на ґрунті вже існуючої правової культури та правосвідомості. Крім того, його дискретність визначається тим, що оскільки окремі види виховання й типи виховних організацій не мають єдиних цільових настанов і налагодженого та несуперечливого взаємозв'язку, то, нажалі, правовиховний вплив не стає безперервним процесом. “Обсяг” правового виховання багато в чому визначається рівнем правової культури та правосвідомості окремих суспільних страт.

Цінність правового виховання у соціальному просторі має два аспекти — об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивна цінність правового виховання визначається тим, які ресурси витрачає суспільство на поліпшення загальних показників правової культури, і як рівень правовиховної діяльності впливає на соціальний стан і життєвий успіх конкретних верств населення.

Суб'єктивна цінність правового виховання обумовлюється, зокрема, тим, які очікування пов'язують учасники правовідносин з правовиховними заходами, наскільки вони, з їхнього погляду, корелюються з їхньою повсякденною життєдіяльністю і якими засобами особа досягає або планує досягати поставлених цілей. Вочевидь, що характер засобів досягнення конкретної мети визначається рівнем правової культури та правосвідомості певної особи.

Зазначимо, що у модернізованих суспільствах рівень правової культури та правосвідомості є важливим фактором горизонтальної й вертикальної соціальної мобільності, тому що від нього залежать можливості переходу людини від одних ролей до інших, з однієї страти в іншу, більш престижну. Саме тому у таких соціумах правове виховання є поліструктурним та динамічним процесом у порівнянні з традиційними суспільствами. В той же час, у традиційних суспільствах правове виховання може тією чи іншою мірою (залежно від ступеня традиційності суспільства) “консервувати” правові традиції та звичаї, підтримуючи певний тип правової культури. Це пов'язано в основному з двома обставинами: чим традиційніше суспільство, тим більше закриті в ньому всі страти, особливо елітарні; чим більшою мірою модернізовано суспільство, тим менше розходжень у змісті і якості виховання у нижчих й елітарних суспільних верствах населення.

Місце правового виховання в ієрархії суспільних цінностей, з одного боку, залежить, а з іншого визначає готовність суспільства приділяти йому більше або менше уваги, виділяти більші або менші ресурси на його розвиток. З цим також пов'язана й міра підготовленості суспільств до висування й формулювання завдань правового виховання, до пошуків і реалізації ефективних шляхів їхнього вирішення.

Отже, розглядаючи правове виховання, правову культуру та правосвідомість як взаємообумовлені феномени соціального простору можна констатувати наступне:

– правове виховання багато в чому визначає те, наскільки успішно учасники правовідносин засвоїли нормативно-ціннісні настанови й поведінкові сценарії

напрацьовані попередніми поколіннями в межах існуючої правової культури та правосвідомості;

– правове виховання має певні можливості щодо створення ціннісних умов для самореалізації особи як людини правової (формування правової культури та правосвідомості громадянина);

– правове виховання створює умови для майбутнього розвитку суб'єкта, які допоможуть йому досягти балансу між адаптованістю у суспільстві й встановленням автономності щодо подій та процесів, які відбуваються у правовій сфері (вироблення критичної правосвідомості);

– правове виховання має певні можливості, щоб запобігти неправовій поведінці індивіда, не допустити утворення у його правосвідомості антиправових настанов.

Необхідно підкреслити, що аналіз поняття “система правового виховання” одержав достатнє теоретичне обґрунтування в роботах таких вчених, як А. Айзенберг, М. Галімов, А. Рябко та ін. [8], [9], [10]. Тому ми будемо керуватися “типовим” його визначенням, широко розповсюдженим у науковій літературі, а саме: розглядати правове виховання як цілісну систему, що складається з сукупності системоутворюючих ознак, які одночасно є її структурними елементами. Такими системоутворюючими ознаками будуть також правова культура та правосвідомість, які визначають характер, засоби та особливості правового виховання у конкретній соціальній системі.

Разом з тим, дослідники В. Зенін, М. Козюбра та В. Оксамитний запропонували розглядати систему правового виховання як організаційну структуру, що складається з наступних елементів: суб'єкти (органи й організації, які проводять правовиховну роботу), об'єкти (громадяни, різні категорії населення або все населення, з яким організовано проводиться правовиховна робота) і правовиховні дії, що здійснюються для досягнення намічених цілей за допомогою певних засобів і з використанням відповідних форм та методів [11, с. 235].

Однак така система представляється досить загальною, тому що надмірно розширює механізм правового виховання й наближає його за обсягом та змістом до механізму правової соціалізації, що у свою чергу не дозволяє достатньою мірою чітко проаналізувати організацію й функціональну спрямованість саме системи правового виховання.

На нашу думку, більш вдалою, але також не позбавленою недоліків, виглядає система правового виховання, запропонована М. Галімовим, яка заснована на аналізі всього комплексу її структурно-функціональних зв'язків [9, с. 85]. Згідно цієї концепції у системі правового виховання варто розрізнити:

- 1) органи й організації до компетенції яких відноситься здійснення правовиховної діяльності (тобто суб'єкти правового виховання);
- 2) засоби правового виховання, які застосовуються для досягнення поставлених цілей;
- 3) правовиховні заходи, що утворюють зміст правового виховання;
- 4) об'єкти правового виховання.

Таким чином, ця система правового виховання охоплює правовиховний простір, не обмежуючись вузькими рамками суб'єкта й об'єкта, виступає не як односпрямований вплив суб'єкта на об'єкт правового виховання, а як ефективний складний динамічний процес, за допомогою якого здійснюється

взаємодія всіх структурних компонентів системи в тому числі правової культури та правосвідомості.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що правове виховання, правова культура та правосвідомість як суспільні феномени являють собою єдиний континуум значень, змістів та символів, що визначають поведінку суб'єктів правовідносин у конкретний історичний проміжок часу. Система правового виховання повинна бути невід'ємною складовою правової політики держави, яка забезпечує належний рівень розвитку суспільної правової культури та правосвідомості. В свою чергу принципи, форми та методи правового виховання повинні напрацьовуватися з урахуванням національних особливостей розвитку правової культури та правосвідомості.

Література

1. Дзьобань, О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): монографія / О. П. Дзьобань. — Х.: «Константа», 2006.
2. Абрамов, В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення / В. І. Абрамов. — К.: КНЕУ, 2004.
3. Єрохін, С. А. Структурна трансформація національної економіки. Теоретико-методологічний аспект / С. А. Єрохін. — К.: Світ знань, 2002.
4. Новакова, О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку / О. Новакова // Людина і політика. — 2003. — №2(26). — С. 78—88.
5. Кудрявцев, В. Н., Казимирчук, В. П. Современая социология права / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. — М.:Юристъ, 1995.
6. Кудрявцев, В. Н. Правовое поведение: нормы и патология / Кудрявцев В. Н. — М.: Политиздат, 1982.
7. Вебер, М. Избранные произведения / Вебер М. — М.: Прогресс, 1990.
8. Айзенберг, А. М. Задачи и формы правового и нравственного воспитания подростков / А. М. Айзенберг. — М., 1999.
9. Галимов, М. М. Система правового воспитания / М. М. Галимов // Правосознание и правовое воспитание трудящихся в развитом социалистическом обществе. — М.: Политиздат, 1975.
10. Рябко, А. И. Социальный контроль и его правовые формы (вопросы теории) / А. И. Рябко. — Ростов н/Д: РЮИ МВД РФ, 1999.
11. Оксамытний, В. В. Правомерное поведение личности / В. В. Оксамытний. — К.: Наук. думка, 1985.
12. Желанова, С. А. Правовая культура в условиях становления правового государства / С. А. Желанова // Вестн. Саратов. гос. акад. права. — 1998. — №2. — С. 18—21.

Взаимообусловленность правового воспитания, правовой культуры и правосознания в социальных отношениях

Калиновский Ю. Ю.

Исследованы взаимодействие, взаимовлияние и взаимообусловленность таких социальных феноменов, как правовая культура, правовое воспитание и правосознание. Проанализированы подходы к пониманию понятия «система правового воспитания». Подчеркнута необходимость создания и внедрения национальной системы правового воспитания в Украине. Рассмотрена структура правового воспитания во взаимодействии с правовой культурой и правосознанием.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовое воспитание, самовоспитание, система правового воспитания.

INTERDEPENDENCE OF LEGAL EDUCATION, LEGAL CULTURE AND FEELING OF LAW AND ORDER IN THE SOCIAL RELATIONS

Kalinovskiy Y. Y.

In the article are analysed correlation, interaction and interdependence of such social phenomena as legal education, legal culture and of feeling of law and order. There were also analysed the approach to understanding of the concept "system of legal education". We emphasize, that it's necessary to create and put the national system of legal education in Ukraine into operation. We also analysed the structure of legal education in the cooperation with the legal culture and of feeling of law and order.

Key words: feeling of law and order, legal culture, legal education, self-education, system of legal education.

УДК 130. 3

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

ДІАЛЕКТИКА ПРАВА І ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ

Проаналізовано співвідношення правового і партнерського способів соціальної взаємодії. Досліджено інтерсуб'єктивну природу людських взаємовідносин, насамперед права і партнерства. Доведено, що партнерство слід розглядати як загальносоціальну підставу права завдяки їхньої спільної природі.

Ключові слова: партнерство, право, соціальна взаємодія, інтерсуб'єктивність.

Актуальність проблеми. В юридичній літературі право найчастіше розглядається як самодостатній феномен, специфічний спосіб взаємодії суб'єктів. Відповідно до принципів діалектики право досліджується в системі різних соціальних інститутів. Однак у цьому контексті акцент робиться на відмінних рисах даної сфери людського буття, у той час як трансформація суспільства в напрямку цивілізованих форм його організації, тобто на засадах права, припускає з'ясування сутнісних основ самого права, його онтологічних основ.

Аналіз наукової літератури показав, що філософсько-правова проблематика в останнє десятиліття стала значною складовою сучасного вітчизняного філософського дискурсу. Про це свідчить поява монографій, підручників, навчальних посібників, статей. З'явилася низка робіт, авторів яких можна безпосередньо віднести до філософів права. Досить згадати такі імена, як О. Бандура, В. Бачинін, А. Гарник, А. Козловський, С. Максимов, І. Малинова, Ю. Перм'яків, В. Шаповал, В. Шкода та ін. Однак такий аспект, як діалектика міжсуб'єктного зв'язку партнерського типу і правовідносин,